

22-24 Eylül 2002
İstanbul - Türkiye

6. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu

Risale-i Nur Işığında Küreselleşme ve Ahlâk

 NESİL

22-24 Eylül 2002
İstanbul - Türkiye

6. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu

Risale-i Nur Işığında Küreselleşme ve Ahlâk

Danışman:
Prof. Dr. Faris Kaya

Editör:
Abdullah Albayrak

Tashih:
Orhan Güler

Mizanpaj:
Ömer Demirtaş

Kapak:
Mesut Sarı

Üretim Sorumlusu:
Ali Osman Macit

ISBN: 975-269-020-3

Baskı: Temmuz-2004

Baskı-Cilt:
Nesil Matbaacılık
Sanayi Cd. Bilge Sk. No: 2
34196 Yenibosna / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 pbx

NESİL YAYINLARI
Sanayi Cd. Bilge Sk. No: 2 Yenibosna
34196 Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 pbx
Faks: (0212) 551 26 59

İnternet: www.nesil.com.tr
e-posta: nesil@nesilyayinlari.com

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak Nesil Basım Yayın'a aittir. İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

Said Nursî ve Muhammed İkbâl'e Göre Ahlâk Psikolojisi Açısından “İhlâs” Faktörü

Dr. Ahmet Albayrak*

GİRİŞ:

En genel ve yalın bir ifadeyle ahlâk, “‘iyi’ ve ‘kötü’nün bilinçli bir şekilde değerlendirilmesi” olarak tanımlanabilir.¹ Ahlâk alanı içerisinde, İlahî veya insanî otoritelerin belirlemiş olduğu hükümler, birer değer hükmüdür.² Söz konusu değer hükümlerinde “zihni” boyuta bağlı olarak gelişen “bilgi”nin oranı, “kalb” eksenli “inanç”a nazaran çok daha azdır.³ Çünkü, değerler hem aşkın,⁴ hem de insanî yönü⁵ vardır. İnsanın psikolojik yapısını etkilemesi açısından,

* **Dr. Ahmet Albayrak:** 1967 Bursa doğumlu. 1988 yılında Bursa İmam-Hatip Lisesini bitirdi. 1992 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdi. Aynı fakülte, 1995 yılında Din Psikolojisi branşında yüksek lisansını tamamladı. Doktora tezini 2001 tarihinde tamamladı. 1995 yılında itibaren Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesinde görev yapmaktadır.

¹ Ahlâk tanımları için bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2000, s. 17; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2000, s. 23; Meral Çileli, *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, Ankara 1986, s. 10; Mustafa Çağrırcı, “*Ahlâk*,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II/1-9; “İyi-Kötü” kavramlarının insan realitesi açısından değerlendirilmesi hakkında bk. İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, Ankara 1998, s. 75-94.

² Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam 1993, s. 21; “Ahlâkî davranışın en ayırt edici özelliği, birtakım insanların ve düşüncelerin iyi ve kötü hükümleri çerçevesinde ele alınmasıdır. Biz bu türlü hükümlere ‘değer hükümleri’ diyoruz.” Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 17-18.

³ Hilmi Ziya Ülken, *Değerler Kültür ve Sanat*, İstanbul 1965, s. 8.

⁴ bk. aynı eser, s. 11-12.

⁵ bk. aynı eser, s. 12.

değeri belirlemede “aşkın” olan “mutlak” varlığın rolü daha kapsayıcıdır. Bunun içindir ki, “psikolojide değerın önemi, onun objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roldedir. Bu bakımdan psikolog, değeri sadece bir inanç olarak ele alır ve bu ona yeter.”¹ Yani, “değer bir inanç bakımından, dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili idrak, duygu ve bilgilerimizin bir terkibi demektir. Fakat değer, inancın spesifik bir şekli olması itibarıyla ondan daha yukarıda bir zihin organizasyonudur.”²

Değer hükümlerine bağlı olarak ahlâk kurallarının fonksiyonel olması ve herkes tarafından kabul edilebilmesi, “insanlık” ortak paydasındaki gelişmelerine bağlıdır. Bu oluşumlar, ancak, tüm insanlığın yaratıcısı olan Yüce Varlığın ortaya koyduğu “din” ile ahlâkın meczedilmesi ya da ahlâkın din temeli üzerinde yükselmesi ile mümkündür. Ahlâkî kurallar, Yüce Varlık ile irtibatlandırılmadığı zaman, İlâhî otorite ve bu otoritenin yaptırımı ortadan kalkacağı için, evrensel olamazlar.³ “İnsan hem en yüksek din duygusu, hem en yüksek ahlâk duygusu ve şuuru, hem de en yüksek yaşama çerçevesindeki sevince hep bir arada ulaşır. Esasen din duygusu, ahlâk duygusu ve yaşama sevincini de özünde taşımaktadır. Dindar insan, oportünist değil, iyimserdir. İnançsız kişi ise ...kötümserdir.”⁴

“Din mazruf ise ahlâk da onun zarfıdır. Din ulu bir ağaç ise ahlâk da onun dalları ve meyveleridir.”⁵ “Her din, ferdin ve toplumun davranışını, kendisinin açıkladığı hakikatlerle uyumlu hale koymayı hedef alan ahlâkî kaideler dile getirir. Dine inanan ve bağlanan kişi, düşünce ve davranışlarında iman ve ahlâkî bir bütün olarak yaşar. Dinî inanç, ahlâk için psikolojik bir faktördür.”⁶

¹ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 18; İoanna Kuçuradı, “İnsan ve Değerleri” isimli eserine, Epiktetos’tan yaptığı bir cümlelik alıntı ile başlamış. İnsanın değer mefhumuna karşı tutumunu belirleyen cümle şu:

“İnsanları tedirgin eden, olan biten değil, olan bitenle ilgili inandıklarıdır.” Kuçuradı, *İnsan ve Değerleri*, giriş sayfası.

² Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 19; “Değerler veya değer yargıları, kişilerin hayat görüşlerinin, hayat felsefelerinin tamamlayıcı bir parçasıdır. Bir kimsenin hayat felsefesi, yaşadığı bir değerler sistemidir. Böyle bir sistem, o kimsenin amaçlarını, ideallerini, düşünme biçimini ve davranışlarına rehberlik eden ilkeleri içerir.” Cavit Ünal, *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 1981, s. 17.

³ bk. Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Ankara 1992, s. 140, 145; Erol Güngör, dini, kaynağını Tanrı’dan alan bir ahlâk sistemi olarak tanımlamaktadır. Din ve ahlâk karşılaştırması için bk. Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul 1995, s. 115-117; Şahin Filiz, *Ahlâkın İnsanı ve Dinî Temelleri*, Konya 1998, s. 69-75; “İnsanoğlunu en yüce duygulara, yaşantıya götüren, dindir. İnanç ve tapınmadır. İnsan, tapınırken en samimî duygusunu yaşamaktadır. Duygu ve düşüncede en yüce ve en derin, en temiz ve en arı bir kata ulaşır. İçgüdülerin üstüne yükselmiştir insan. Kendini aşmıştır. İnsan, tapınmada Sonsuz Kudret önünde kendi hiçliğini anlamıştır. En yüce ahlâk yetisine, alçakgönüllülüğün gönül doyuran vaktine ermiştir. Merhametle, şefkatle doludur o an insan. Heyecanların en katıksızıyla yalınlanmıştır. Katı evren aşk alevinde yanmış, kül olmuştur. İnsan, bir nevi, ilâhî musikide erimiştir.” Sezai Karakoç, *Ruhun Dirilişi*, İstanbul 1985, s. 81.

⁴ Karakoç, *Ruhun Dirilişi*, s. 82.

⁵ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul 1982, s. 44; Din-ahlâk ilişkisine özgün bir değerlendirme için ayrıca bk. Yasin Ceylan, “*Etik Değerlerin İnsan Yaşamındaki Yeri*,” *İslâmiyât dergisi*, c. 4, sy. 3 (Temmuz-Eylül 2001), s. 156-157.

⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1998, s. 103.

İHLÂS KAVRAMI VE AHLÂK PSİKOLOJİSİNE GÖRE AÇILIMI:

Değerler ve bu değerlerin insan davranışlarındaki tezahürleri arasındaki ahenk ve bütünlük ancak ihlâs ile kurulabilir. “Bu ahenk genel olarak değer sistemi içinde ‘vasıta’larla ‘gaye’ler arasındaki sistem ahengidir.”¹

İslâmî literatürde ihlâs, şirk ve riyâdan, bâtil inançlardan, kötü duygulardan, çıkar hesaplarından ve genel manada gösteriş arzusundan kalbi temizlemeyi, her türlü hayırlı faaliyete iyi niyetle yönelmeyi ve her durumda yalnızca Allah’ın rızasını gözetmeyi ifade eder.² Kısaca ihlâs, bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak,³ yani her türlü karışık ve katışığı gidererek halis hale getirerek saflaştırmaktır.⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bir âyette, “Muhakkak ki Biz sana kitabı hak ile indirdik. İbadetini ihlâs ile O’na yönelterek sadece Allah’a kulluk et. Bilin ki şirkten ve riyâdan uzak hâlis din, Allah’a mahsustur.”⁵ buyurulmaktadır. Bu âyetten de anlaşıldığına göre ihlâsın zıddı riyâdır.⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de hulûs kökünden çeşitli kelimeler, hem sözlük hem de terim anlamında yer almaktadır. On yerde geçen “*muhtlisîne lehü’-d-dîn*” ifadesindeki ihlâs kavramı, “yalnızca Allah’a yönelip O’na kulluk etme, O’na güvenip O’ndan dilekte bulunma, sadece Allah’ın dinini tanıyıp din konusunda kendini Allah’a adama, tevhid inancının saflığını bâtil itikadlarla zedelemekten sakınma, saf dindarlık” şeklinde hem şirke, hem de riyâyaya zıt bir anlam taşımaktadır.⁷

İhlâs, başta Allah’a ve âhirete iman olmak üzere, bütün iman hakikatlerinin aklen, ruhen, hisslen ve vicdanen hazmedilmesi ölçüsünde insana hâkim olan bir ruh halidir. Bu hali kazanan bir mü’min, sadece Hakk’ın rızası için yaşar, Hakk’a hizmetini bu esasa dayanarak yürütür.

¹ Ülken, *Değerler Kültür ve Sanat*, s. 16; “Değerlerin temeli olabilecek motiflerden biri, insanların veya insan zihninin tutarlılık ihtiyacıdır. Organizasyon ilkelerinden söz eden Gestalt psikologları, zihnin tutarlılık eğilimine değinmişlerdir.” Ünal, *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*, s. 7; Ayrıca ahlâkî değer teorisi için bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 21.

² İbn Menzûr (Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Abdullah), “*hls*” md., *Lisânü’l-‘Arab*, Beyrut 1995, c. 4, s. 173-175; Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘Ulûmi’-d-Dîn*, Beyrut 1982, IV/379-380; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 240.

³ Râgıb el-İsfehânî (Ebû’l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed), “*hls*” md., *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, (tahkik. M. Seyyid Kîlânî), Beyrut ts., s. 154-155.

⁴ Ali Ünal, “İhlâs” md., *Kur’an’da Temel Kavramlar*, İstanbul 1998, s. 476-477; Ayrıca bk. en-Nisâ’ 4/146; Sâd 38/2-3.

⁵ ez-Zümer 39/2-3.

⁶ Ebû Süleyman Darânî Hazretleri, “Kul ihlâs üzere olursa içinde bulunan vesvese ve riyâların pek çoğu kesilip atılmış olur” demektedir. el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. & haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 356.

⁷ Süleyman Ateş, “*ihlâs*,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXI/536; el-A’râf 7/29; el-Beyyine 98/5.

İhlâs, insanın ruhunda son derece gizli bir sırdır. Müsned bir hadiste vârid olunduğuna göre, Cenab-ı Hakk şu haberi vermiştir:

“İhlâs, Benim sırrımdan bir sırdır. Onu kullarımdan sevdiğim bir kulunun kalbine tevdi ederim.”¹

Cüneyd-i Bağdadî Hazretlerine göre ihlâs o kadar gizlidir ki melek onu bilmediği için sevap yazamaz, şeytan bilemediği için ifsad edemez, heva ve heves bilemediği için o insanı saptıramaz.² Böyle olunca, değil başkaları, kişinin kendisi bile ihlâslı olduğunu kesin olarak bilemez; onun için de kendisini/nefsini daima sorgulaması ve denetim altında tutması gerekir.

Sezai Karakoç, ihlâsı “İslâm’ın Dirilişi”nde temel faktör olarak görmekte ve “Nurculuk” hareketinin ihlâs kavramı üzerinde yoğunlaşmasını övmektedir: “Nurculuğun en çok üzerinde durduğu ‘ihlâs,’ inançların gönülde derinleşmesi ve samimi inanın doğuşu demektir. Allah’a, Peygamber’e, öteye, kadere ve hesaba, gayb âleminin kudret erleri olan meleklerle yürekten inanmak; işte ihlâs budur. İhlâslı inanış olmadan da gerçek bir İslâm insanı olmak ve İslâm’ı tekrar insanlık içinde gerçekleştirmek mümkün değildir.”³

Bugün, bütün bir insanlık —ve maalesef Müslümanlar— ahlâk krizi ile karşı karşıyadır. Müslümanların teorik olarak “güzel ahlâk”a sahip olmaları gerekirken güzel ahlâkın pratikte yeterince sergilenemediği görülmektedir.⁴ Bu durumun temel sebebinin ihlâs eksikliği olduğu, herkesçe malumdur. İhlâstan uzak, “sadece menfaatini düşünen bir insan, her ne pahasına olursa olsun, yalnız çıkarını düşünür, onu gerçekleştirmeye çalışır. Böyle bir kimsenin bütün hareket ve faaliyetleri, konuşmaları, iddiaları, çabaları böyle bir hedefe yönelmiştir. Bu tür bir insan için ‘bütün yollar’ tek bir ‘yol’da birleşir; o da çıkarını gerçekleştiren yoldur.”⁵

Ahlâka bağlı olarak gelişmesi arzu edilen şuur (=bilinç), “ihlâs” ile desteklenirse, “ihlâs” ile derinleşebilirse, ortaya çıkacak tavır, tamamen ahlâkî olacaktır. Ahlâk-bilinç-tavır üçlüsü arasındaki bağı ihlâs oluşturur. İnsanın değeri de, kişiliğinin biçimlenmesinde ihlâsın etkinliği ile ortaya çıkar. Çünkü insan, bu hayatta yaşadıkları ve yaptıklarıyla değerlendirilir. “Bu değerlendirme ise varlığın apayrı bir boyutudur.”⁶ “Şunu unutmamak gerekir ki, yaşamda çoğu zaman bir durumun,

¹ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. & haz. Süleyman Uludağ), s. 353; “İhlâs, ilâhî bir nurdur. Kalbi ve ruhu saran bir şuurdur. Rabbânî bir sırdır. Allah’u Teâlâ’nın sevdiği kullarına en güzel hediyesidir. Her hayrı ihlâs çeker. Kalpteki şirk, riyâ, kibir ve kendini beğenme gibi hastalıkları, ihlâs temizler. Şeytanın içine giremediği tek kale, ihlâstır.” Nurullah Toprak, “*Mârifetullah ve İhlâs*,” *Semerkand dergisi*, sy. 2 (Şubat 1999), s. 24.

² el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. & haz. Süleyman Uludağ), s. 355; Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1998, s. 125-126.

³ Sezai Karakoç, *İslâm’ın Dirilişi*, İstanbul 1986, s. 35.

⁴ Bu konudaki kanaatimizi S. Sönmez Bey de hüznle paylaşmaktadır. bk. Selim Sönmez, “*Ahlâk*,” *Köprü dergisi* (Ahlâk Özel Sayısı), sy. 75 (Yaz 2001), s. 2.

⁵ Takiyettin Mengüşoğlu, *Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar* (Felsefî etik için kritik bir hazırlık), İstanbul 1965, s. 31.

⁶ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, s. 42.

bir olayın, bir eylemin değil, bir insanın karşısında bulunuruz. Ve önemli olan da bunu bilmektir.”¹

Peygamber Efendimiz (s.a.m.) de bir hadîs-i şeriflerinde, ilim-amel-ihlâs üçlüsünün bütünleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır: “İnsanlar helâk olur, ancak bilenler kurtulur. Bilenler de helâk olur, ancak bildiklerini yaşayanlar kurtulur. Bildiklerini yaşayanlar da helâk olur, ancak ihlâslı olanlar kurtulur. İhlâslı olanlar da her an onu kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar.”² “Hem ‘yüksek-kıymetler,’ hem de ‘vasıta-kıymetler’ duygusu olan ve vasıta kıymetleri, yüksek kıymetlerin emrinde bulunduran kimsenin hareket ve faaliyetlerinde daima bir objektiflik vardır.”³ Bu objektiflik, insanın kendisini, kendi fikir ve hareketlerini değerlendirmesi için gerekli olduğu kadar, çevresiyle olan ilişkileri için de ayrı bir önem arz etmektedir.

İhlâsa bağlı olarak ortaya çıkan dürüstlük, insanın vicdanını da olgunlaştıracaktır. Kuvvetli bir vicdan, insanın kendi benliği hakkında iyi bir sezgi kazanmasıyla, içebakış metodu sayesinde kendisini daha iyi bilmesiyle var olur. Bu yüzdendir ki, en önemli idealleri mükemmel bir ahlâka erişmek olan kişiler, kendi ahlâkî yapılarıyla, benlikleriyle devamlı hesaplaşma halindedirler.⁴ Tasavvufta “*nefis muhasebesi*” adı verilen şey budur. Bu muhasebe, insanın her fırsatta, içebakış yoluyla benliğini kontrol etmesi,⁵ yaptığı hareketlerin ve kafasındaki fikirlerin ahlâka uygun olup olmadığını düşünmesidir.

Hasan Aycın’ın bir çizgisinden⁶ esinlenerek diyebiliriz ki ihlâs, insanın “beyin”(=akıl) ile “kalb” arasında sağlam ilişki kurmasıdır.⁷ Bu ilişkiyi, ihlâs ile elde edilen manevî birikimler sağlamlaştırabilir. Aksi takdirde insan, yasak meyveyi yiyen yılan hükmündeki nefsin⁸ etkisinden kurtulamaz.

¹ aynı eser, s. 66.

² Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ...*, Beyrut ts., c. 2, s. 312; İhlâs konusundaki fikirleriyle tanınan Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî, dünyada en değerli şeyin ihlâs olduğunu, fakat kendisinin gönlünden riya'yı söküp atmak için bütün gücüyle çalıştığı halde riyanın kalbinde başka bir renkle yeniden yeşerdiğini söyleyerek, her durumda ihlâslı kalmanın zorluğuna işaret eder. Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire 1966, s. 440.

³ Mengüşoğlu, Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar, s. 31.

⁴ Güngör, Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk, s. 64.

⁵ Tasavvufî hayatta seyr-i sülûk döneminde yalnızlığın önerilmesi ve tercih edilmesi, “*nefis muhasebesi*”ne zemin hazırlaması ve benliğin derinliklerinin keşfedilmesi içindir. Böylece ihlâslı olmaya doğru adım atılabilecektir: “Yalnızlığı sevmek ve kimsenin görmediği yerlerde ibadet etmek de ihlâslı olmayı sağlar.” Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, (nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülkâdir Server), Kahire 1960, s. 290.

⁶ Hasan Aycın, *Gece Yürüyüşü*, İstanbul 1994, s. 34.

⁷ Kur'ân “*akleden kalp*”ten bahseder. bk. el-Hac 22/46.

⁸ “İnsanın nefsi veya benliği iki veçhete sahiptir. Biri, övülmeye değer fiiller işlemeye yatkın, fıtraten kavrayışlı, Allah'la olan ahbine sadık nefis; diğeri ise şer amellere meyilli, tabiatı itibarıyla hayvanî, Allah'la olan ahbine aldırış etmeyen nefis. İlkini rasyonel nefis (en-nefsu'n-nâtika), ikincisini ise dünyevî veya hayvanî nefis (en-nefsu'l-hayvâniyye) diye adlandırıyoruz. Nefis-i nâtika, hayvanî nefse boyun eğdirdiği ve onu kontrol altında tuttuğu zaman, insan hayvanî nefsi asıl yerinde ve nefis-i nâtikayı da asıl yerinde tutuyor demektir. Bir insan, bu şekilde, kendi iç dünyasında her bir nefsinin asıl yerinde tutmuş olur. Bu, o kişinin kendi nefesine yönelik edebidir.”

SAİD NURSİ VE İKBÂL'E GENEL BAKIŞ:

Said Nursi 1876-1960, İkbâl ise 1877-1938 yılları arasında yaşamıştır. Doğum tarihleri açısından aralarında bir yıllık fark vardır. Ancak vefat tarihlerini dikkate aldığımızda Nursi, İkbâl'den 23 yıl daha fazla yaşamıştır.

Oliver Leaman, 1998 yılında yapılan sempozyumda takdim ettiği “*İhya Geleneğinde Said Nursî'nin Yeri*” başlıklı tebliğinde, Bediüzzaman'ı Gazzâlî ve Muhammed İkbâl ile karşılaştırmıştır. Adı geçen bu kişiler, aynı türde bir vazifenin ifasına girişmişlerdir: “Gerek Nursî, gerek İkbâl, Avrupa'nın kültürel hakimiyetinin, Müslümanların hayatlarında İslâm'ın rolünü ciddi biçimde tehdit ediyor olduğunun gözüktüğü devirlerde yaşadılar.”¹

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında “İslâm düşünürleri, Batı'ya karşı daha çok din ilimleri çerçevesinde İslâm'ı savunmakta ve müsteşrik etkisini yıkmak için yine müsteşrikin alanında sadece ihtisas diliyle konuşmaktadırlar. Bir nevi müdafaa konuşması. Muhammed İkbâl..., yıkılmakta olan yapıyı korumak için, bilhassa Batı'ya karşı, klâsik İslâm bilgileriyle donanmış olarak, daha çok ilmî bir muhtevayla ve münazara üslûbuyla, bir düşünce direnişinde bulunur.”² Bu düşünce direnişinde İkbâl, felsefe ve tasavvufun imkânlarından ve Şark'ın derinliğinden gelen şiir gücünden faydalanırken Nursi, daha çok Kur'an'ın eşsiz belâgâtı ve kelâm ilminin imkanlarını kullanmıştır.³ Ancak burada belirtilmesi gereken bir nokta, İkbâl'in felsefe ve tasavvufun, Bediüzzaman'ın kelâmın imkanlarını kullanırken bu ilimleri mevcut formlarından ziyade kendilerine özgü yeni bir anlayışla ele almış olduklarıdır.

İmadüddin Halil'e göre, “Said Nursi, şiir kalıplarına mahkum olmadan şâirane bir tarz ortaya koyar. Bazan vezin kullanır, fakat kafiyeyle uğraşmaz. Bu durum, manzum bir nesri andırır.”⁴ Halil, Bediüzzaman'ın eserleri içerisinde, “*Sözler*”in sonunda “*Çekirdekler Çiçekleri*” alt başlığıyla yer alan “*Lemeât*”ı, edebî açıdan zirve eser olarak kabul eder. Risale-i Nur şâkirtlerinden üç zâtın “tenbih”te yazdıkları gibi,⁵ bu eser bir nevi mesnevî tarzındadır. Bediüzzaman bu eserini, “nazma benzer nesir”⁶ şeklinde tavsif etmiştir.

Seyyid Muhammed Nakib el-Attas, “*Açılış Konuşması*,” “*Kur'an'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım: Risale-i Nur Örneği*,” Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu-IV, İstanbul 1998, s. 21.

¹ Oliver Leaman, “*İhya Geleneğinde Said Nursî'nin Yeri*,” “*Kur'an'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım: Risale-i Nur Örneği*,” Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu-IV, İstanbul 1998, s. 714. Bediüzzaman-İkbâl karşılaştırması yapan ilim adamlarından biri de Celalîzâde'dir: Celal Celalîzâde, “*Bediüzzaman ve Muhammed İkbâl'in Fikirlerinin Mukayesesi*,” Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu-III, İstanbul 1995, s. 530-542.

² Karakoç, *İslâm'ın Dirilişi*, s. 31.

³ Bediüzzaman'ın belâgâtı konusunda ayrıntılı bilgi için bk. İmadüddin Halil, “*Bediüzzaman'ın Edebî Güzelliği*,” *İslâm Düşüncesinin 20. Asırda Yeniden Yapılanması ve Bediüzzaman Said Nursî*, Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, İstanbul 1992, s. 54-75.

⁴ Halil, “*Bediüzzaman'ın Edebî Güzelliği*,” s. 56.

⁵ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, İstanbul 1988, s. 645; [Lemeât, Tenbih].

⁶ aynı eser, s. 646; [Lemeât, İfade-i Meram].

İkbâl ilhama dayalı manzum eserleriyle, Bediüzzaman ise belagâtli tasvirlerini içeren “nazma benzer nesir”¹ yazılarıyla insanî var oluşumuzun derinliğinde bulunan ilâhî güzelliklerimizi, bediî zenginliğimizi gündeme getirmişlerdir. Böylece kültürümüz, “mâşeri vicdan ya da kolektif şuur adını verdiğimiz harcın, bu gibi bir bediî zemin temin edildiği zaman canlı”² kalabilecektir. “Yeni kültür yerleşmesinde veya bir kültürün bir başka kültüre dönüşmesinde, yeni, âdetâ büyümlü bir dil ve üslûp şarttır. İslâm’dan sonra gelen bütün hareketler hep, ilkin bir edebiyat faaliyeti, bir manifest yağmuru, bir yazar ve eser akıntısıyla başlamıştır. Kültür bile çok defa edebiyatla bir tutulur;... Risale-i Nur’un da, son derece etkili bir sesi ve üslûbu vardır. Bir bakıma Risale-i Nur, tek başına bir İslâm kültürü külliyyatıdır. Onun, Anadolu’da, okumamış insandan aydın insana kadar büyük bir kütleyi yeniden İslâm kültürü ve inancıyla eğittiğini, âdetâ Anadolu’da yeni bir kültür akımı doğurduğunu ve bir kültür savaşına giriştiğini görmemek mümkün değildir. Türkiye dışındaki İslâm ülkelerinde de çok defa İslâm önderlerinin aynı zamanda tanınmış edebiyatçıları olması olağan görülmektedir. İkbâl, büyük bir düşünür olduğu kadar büyük bir şairdi de...”³

Farklı metodlara rağmen her iki mütefekkirimizde de İslâm düşüncesinin savunulmasının, daha çok akademik plânda olduğunu söyleyebiliriz. Yörüngenin çizilmesinde müsteşriklerin etkisinin olduğu bu akademik plânda İkbâl’in tavrı, genel olarak İslâm’ın düşünce perspektifini belirlemek iken Nursî’nin tavrı daha çok müdafaa, münazara ve reddiye şeklinde olmuştur. Söz konusu bu metod farklılığının muhtemel bir sebebi olarak şunu belirtebiliriz:

Hindistan coğrafyasında İngilizlerin kültürel gelişime önem verdikleri ortamda⁴ İkbâl’in mücadelesine karşılık, Said Nursî kendisini Türkiye coğrafyasında gelişen ideolojik tartışmaların ortasında bulmuş ve çetin şartların altında İslâm’ı müdafaa çalışmıştır.

SAİD NURSİ VE İKBÂL’DE “İHLÂS” KAVRAMI VE İNSANIN AHLÂKÎ YAPILANMASINDAKİ ETKİSİ:

Said Nursî’nin ihlâsa verdiği önemi şu sözlerinden anlamamız mümkündür:

“Bu dünyada, hususan uhrevî hizmetlerde en mühim bir esas, en büyük bir kuvvet, en makbul bir şefaatchi, en metin bir nokta-i istinat, en kısa bir tarik-ı

¹ Said Nursî, *Sözler*, s. 646; [Lemeât, İfade-i Meram]; Bediüzzaman’ın eserlerinin tamamına bakıldığında üslûbun ahengi hissedilebilir. Defalarca okunduğunda farklı zevkler vermesindeki sır, bu olsa gerek.

² Şerif Mardin, “Kolektif Hafıza ve Şuur,” “İslâm Düşüncesinin 20. Asırda Yeniden Yapılanması ve Bediüzzaman Said Nursî,” Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, İstanbul 1992, s. 15.

³ Karakoç, *İslâm’ın Dirilişi*, s. 38.

⁴ Erol Güngör, aynı zaman diliminde diğer İslâm ülkelerine nazaran, Hindistan’da İslâm ilim ve düşünce geleneğinin devam ettirilmesini ve bu bölgede değerli İslâm düşünürlerinin yetişmesini, İngiliz idaresinin tanıdığı fikir hürriyetine bağlamaktadır. Güngör, müstemleke idaresinin mahalli kültürlere karşı son derece müsâmahakâr bir tavır takındığını belirtir. bk. Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri*, İstanbul 1990, s. 203.

hakikat,¹ en makbul bir dua-i mânevî, en kerametli bir vesile-i makasîd, en yüksek bir haslet, en safî bir ubudiyet, ihlâstır.”²

Nursî ve İkbâl’de ideal insan modeli, ahlâklı ve dolayısıyla ihlâslı insan modelidir. Nursî ve İkbâl, hemfikir olarak, ihlâsı ahlâkın hem özü, hem de zirve noktası olarak görmüşlerdir.³ İhlâs, insan için kurtuluşa vesiledir: “Medâr-ı necat ve halâs, yalnız ihlâstır. İhlâsı kazanmak⁴ çok mühimdir. Bir zerre ihlâslı amel, batmanlarla hâlis olmayana müreccahtır.⁵ İhlâsı kazandıran harekâtından sebebi sırf bir emr-i İlâhî ve neticesi rızâ-yı İlâhî olduğunu düşünmeli⁶ ve vazife-i İlâhîyeye karışmamalı.”⁷ İnsanın bu dünya yaşamındaki nihai amacı, ahlâkî vazifelerini yerine getirmektir.⁸

İkbâl’e baktığımızda din, kuvvetli iman, azim ve ihlâstan oluşur: “Büyük İslâm dininin kemâlinden kuvvet al. Din, baştan başa azim, ihlâs ve kuvvetli imandır.”⁹ Dinin cazibesinde kalan insan, ihlâs ve inanç ile öyle bir hale dönüşür ki yaratıcısını halifelik makamında temsil etmeye başlar: “Müminin şan-u şevke-

¹ “Velâyet yollarının ve tarîkat şubelerinin en mühim esâsı, ihlâstır. Çünkü ihlâs ile hafî şirklerden halâs olur. İhlâsı kazanmayan, o yollarda gezemez, ve o yolların en keskin kuvveti muhabbettir.” Bediüzzaman Said Nursî, *Mektûbat*, İstanbul 1990, s. 421; [29. Mektup, 9. Kısım (Telvihât-ı Tis’a), 6. Telvih, 2. Nokta]

² Bediüzzaman Said Nursî, *Lem’alar*, İstanbul 1990, s. 153; [Yirmi Birinci Lem’a]

³ Bütün gayretlerimize rağmen maalesef şu makaleye ulaşamadık:

Ghulam Sadiq, “*Iqbal on the Concept of Morality*,” *Iqbal Review*, c. 10, sy. 3 (October 1969), s. 45-54.

⁴ Bediüzzaman’a göre ihlâsı kazanmanın ve muhafaza etmenin en etkili iki sebebi vardır: Râbita-i mevt ve sadece Allah’ın teveccühünü düşünmek. Said Nursî, *Lem’alar*, s. 156-157; [Yirmi Birinci Lem’a, 4. düstur] Râbita-i mevt, “ölümünü düşünüp, dünyanın fânî olduğunu mülâhaza edip, nefsin desiselerinden kurtulmaktır.” *Lem’alar*, s. 157; “İhlâsı kazanmak ve muhafaza etmek ve mânileri def etmek için düsturlar: 1) Amelde rıza-i İlâhî olmalı. 2) Hizmet-i Kur’âniyede bulunan kardeşleri tenkit etmemek. 3) Bütün kuvvetin ihlâsta ve hakta olduğunu bilmek. 4) Kardeşlerin meziyetlerini şahsında ve faziletlerini kendinde tasavvur edip, onların şerefleriyle şâkirâne iftihar etmek.” *Lem’alar*, s. 154-157; [Yirmi Birinci Lem’a]; “Hakikî, samimî bir ittifakta her bir fert, sair kardeşlerin gözüyle de bakabilir ve kulaklarıyla da işitebilir.” *Lem’alar*, s. 156-157; [Yirmi Birinci Lem’a, 2. düstur]

⁵ Ayrıca bk. “İhlâs ve rıza-i İlâhî yolunda zerre, yıldız gibi olur. Vesilenin mahiyetine bakılmaz, neticesine bakılır. Madem neticesi rıza-i İlâhîdir ve madem ihlâstır; o küçük değildir, büyüktür.” Said Nursî, *Lem’alar*, s. 150; [Yirminci Lem’a, 6. sebep]

⁶ Hz. Ubeyd b. Umeyr (r.a.): “İnsanlardan bir şey beklememek ve onların övmesini gözetmemek, ihlâs alâmetidir.” Safer Baba, *Tasavvuf Terimleri*, s. 125; “Onlar, yaptıkları amellerine karşılık olarak insanlardan bir ücret istemezler. İnsanlardan bir teşekkür, övgü ve sevgi beklemeyiz. Kınanmaktan korkmazlar. Hallerini sadece O’nun bilmesiyle yetinirler. O’nun sevgisi onlara yeter.” Toprak, “*Mârifetullah ve İhlâs*,” s. 24.

⁷ Said Nursî, *Lem’alar*, s. 128; [17. Lem’a, 13. Nota, 3. Mes’ele]; “...samimi bir ihlâs, şerde dahi olsa neticesiz kalmaz. Evet, ihlâs ile kim ne isterse Allah verir.” *Lem’alar*, s. 145; [Yirminci Lem’a, 2. sebep]

⁸ İhlâs, sadece vazifeni yapmaktır: “Kabul ettirmek, senin etrafına halkı toplamak Cenab-ı Hakk’ın vazifesidir. Vazifeni yap, Allah’ın vazifesine karışma.” Said Nursî, *Lem’alar*, s. 147; [Yirminci Lem’a, 3. sebep]

⁹ Muhammed İkbâl, (*Pesçi Bâyed Kerd Ey Ekvâmî Şark*), Yolcu & Ey Şark Kavimleri & Kölelik Kitabı, (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1976, s. 102.

ti her zaman yenidir / Konuşmasında, davranışında Allah'ın şahitliği vardır.”¹ İkbâl, Allah'ın halifesi makamındaki insanın fonksiyonlarını, *'Rumûz-u BiHûdî'* isimli kitabındaki İhlâs Sûresinin *'ve lem yekûn lehü küfüven ehad'*² ayetinin açıklamasında da anlatılmaktadır.³ Varılacak bu seviye, müminin din etkisiyle ulaşacağı zirve noktadır. Müminin ihlâs ile Allah'ı ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'i temsil etme kabiliyetine ulaştığına, Bediüzzaman da *“Sikke-i Tasdik-ı Gaybi”* isimli eserinde işaret etmektedir.⁴

İkbâl'e göre ihlâs, “dudağında daima tekrar ettiğin şeyi ruhunla ve gönlünle hissetmektir.”⁵ İkbâl, İhlâs Sûresinin tefsiri hususunda Mevlânâ'nın Mesnevî'-sindeki bahislerin hülâsasını *“Rumûz-u BiHûdî”*de yaparken, bir gece Hz. Ebûbekir'i (R.A.) rüyasında gördüğünü söylemektedir. İkbâl, Hz. Ebûbekir (R.A.) ile konuşmasını mısralarına şu şekilde aktarmıştır:

“Ona dedim: ‘Ey aşk hususunda en seçkinlerin en seçkini, senin aşkın aşk divanının matla’ıdır. / İşimizin temeli, senin elinle olgunlaştı. Bizim ıstırabımıza çare nedir, söyle.’ / Dedi ki: ‘Ey hevese esir olan, Sure-i İhlâs’tan feyiz al, / Yüzlerce göğüsten tek nefes çıkaran bu sure, tevhid sırlarından bir sırdır. / Onun rengine boyan; onun gibi olursun. Cihanda onun güzelliğinin bir in’ikâsı haline gelirsin.’”⁶

Bu mısralarda İkbâl, ihlâsın bütün problemlerimize çare olacağını belirtmektedir. İhlâs, insanı tevhide götürecektir. Mümin insan açısından ihlâs-tevhid ilişkisi, İkbâl'in en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Ona göre inanan insan, kadehlerden geçip küp ile meşgul olmalıdır.⁷

Kur’ân öyle bir ahlâkî terbiye vermektedir ki, yapılan ibadetlerin ve güzel işlerin karşılığının ne dünya saâdeti ne de ahiret saâdeti olmadığını belirtmektedir. Kur’ân ahlâkıyla yetişmiş bir insanın gayesi, sırf Cenab-ı Hakk'ın emrini yerine getirmek ve O'nun rızasını kazanmaktır. Ahlâkın zirvesi olan Allah rızasını dü-

¹ İkbâl, (*Darb-i Kelîm*), “Hz. Musa'nın Darbesi,” *Doğu'dan Esintiler*, (trc. N. Ahmed Asrar), İstanbul 1981, s. 160.

² el-İhlâs, 112/4.

³ İkbâl, (*Rumûz-u BiHûdî*), “Benlikten Geçmenin Remizleri,” *Esrar ve Rumuz* (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1964, s. 135-136; “Dünyada Adem, Hakk'ın naibidir. Dünyadaki unsurlar üzerinde onun hükmü kuvvetle cereyan eder.” a.e., s. 120; ayrıca bk. İkbâl, (*Zebûr-i Acem*), *İkbâl'den Şiirler* (Şarktan Haber ve Zebûr-i Acem), (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1971, s. 223.

⁴ “Bu memurîn-i Rabbaniye, fiiliyatlarıyla ve amelleriyle de memuriyetlerinin musaddıkları olurlar. Salâbet-i imâniyelerinin ve ihlâslarının âyinedarlığını bizzat ifa ederler. Mertebe-i imanlarını fiilen izhar ederler; ve ahlâk-ı Muhammediyenin (a.s.m.) tam âmilî ve mişvar-ı Ahmediyenin (a.s.m.) ve hilye-i Nebeviyenin hakikî lâbisi olduklarını gösterirler.” Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybi*, İstanbul 1988, s. 215; [Risale-i Nur Nedir? ve Hakikatlar Muvacehesinde Risale-i Nur ve Tercümanı Ne Mahiyettedirler Diye Bir Takriznâmedir.]; *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul 1990 (3. bsk.), s. 531; [Risale-i Nur Nedir? Bediüzzaman Kimdir?]

⁵ İkbâl, (*Esrâr-ı Hûdî*), *Benliğin Sırları*, *Esrar ve Rumuz* (trc. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1964, s. 130.

⁶ aynı eser, s. 129-130.

⁷ aynı eser, s. 130.

şünmek, sadece ihlâs ile mümkündür.¹

İnsan, ibadetini, aşkınlığını ve mutlaklığını kabul ettiği Yüce Varlık karşısında yapmaktadır. İbadette psikolojik olarak, mutlak otoritenin kabulü söz konusudur. Bu ilişki, yaratılan varlığın yaratan varlığı idraki, kendisinin acziyeti karşısında O'na teslimiyeti ve yaratanla bütünleşme isteği şeklinde tezahür eder.² İkbâl, bu bütünleşmeyi çok güzel bir şekilde ifade etmiştir: “Dua ve ibadetle, şahsiyetimizin küçücük adası, daha büyük bir ‘Bütün Hayat’ içinde bulunduğu durumunu birdenbire keşfeder.”³ Nursî, ibadette olması gereken bu ruhun ihlâs ile kazanılabileceğini söylemektedir.⁴

Nursî, muhabbetin ancak ihlâsla tezyin edilmesi durumunda devamlı olacağını belirtir. Allah sevgisi de insanda ihlâsla birlikte var olmalıdır. “Her şeyde bir ihlâs var. Hatta muhabbetin de ihlâs ile bir zerresi, batmanlarla resmî ve ücretli muhabbete tereccüh eder. Çünkü, mukabilinde bir mükâfat, bir sevap istenilen muhabbet zayıftır, devamsızdır.”⁵

“Muhlis” veya “muhlas” insanın davranışları ve sözleri etkilidir. Fiil ve sözlerindeki samimiyeti, diğer insanların gönüllerinde makes bulmaktadır. Hatta bu samimiyeti, sadece diğer insanlar tarafından değil, aynı zamanda kâinatı diğer var oluş tabakaları tarafından da hissedilebilir. Yani, ihlâslı insanın söz ve filleri kâinatla bütünleşmiştir.⁶ Aynı zamanda bu insan, kâinat perdesini aralayarak

¹ Mustafa Said İşeri, “Güzel Ahlâkı Ararken,” *Köprü dergisi* (Ahlâk Özel Sayısı), sy. 75 (Yaz 2001), s. 114; “İslâm’da itikadî konuların ruhu tevhid, ibadetlerin ruhu ihlâs, dünyevî işlerin ruhu adâlettir.” Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 240.

² “İbadet, onu yerine getiren kimseler tarafından, Allah’a karşı bir borç ve vazife olarak algılanması ölçüsünde ‘sorumluluk duygusu’nun gelişmesinde etkili olmaktadır. Ahlâklilik vasfını taşımaya hak kazanan her davranışın, ancak sorumluluk şuuru ile yerine getirilmesi şartına bağlı olduğu dikkate alınınca, ibadetlerin kişinin ahlâkî tabiatını geliştirmedeki önemi ortaya çıkar.” Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 243.

³ Muhammed İkbâl, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, ed. M. Saeed Sheikh, Lahore 1996, s. 72.

⁴ “İbadetin ruhu, ihlâstır. İhlâs ise, yapılan ibadetin, yalnız emredildiği için yapılmasıdır. Eğer başka bir hikmet ve bir faide ibadete illet gösterilse, o ibadet bâtıldır. Faideler, hikmetler yalnız müreccih olabilirler; illet olamazlar.” Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü’l-İ‘caz*, (trc. Abdülmecid Nursî), İstanbul 1986, s. 95; [İbadetin şahsî kemalâta sebep olduğunun izahındaki ihtar]; “İhlâs, kulun her ibadetini ilme ve edebe uygun olarak sırf Allah rızası için yapmasıdır.” Toprak, “*Mârifetullah ve İhlâs*,” s. 24; “Süfilere göre ibadetin ruhu, ihlâstır. İhlâssız amelin de, amelsiz ihlâsın da kula bir faydası yoktur. Bununla beraber ihlâssız amel, amelsiz ihlâstan daha daha kötüdür. Çünkü her şeye değer kazandıran, ihlâstır. Çok ibadetle değil, ibadetteki ihlâsla kurtuluşa erileceğini söyleyen sûfiler, insanın ihlâslı olmasını, ancak ihlâslı olduğunu iddia etmemesini bir ilke olarak benimsemişlerdir. Ebû Bekir ed-Dekkâk, ihlâslı olduğu kanaatini taşımanın ihlâs eksikliğinden kaynaklandığını söyler. Allah bir kulunun ihlâsını makbul kılmak istediği zaman, onun ihlâsını görmesine engel olur; o zaman kul ‘muhlis’ değil, Kur’ân’daki tabiriyle (Meryem 19/51) ‘muhlas’ olur. Muhlis, kendi iradesi ve gayretiyle ihlâsa kavuşan, muhlas ise Allah tarafından kendisine ihlâs bağışlanan kimsedir.” Ateş, “*İhlâs*,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXI/536; Ayrıca bk. el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, s. 445; krş. *Kuşeyrî Risâlesi* (trc. & haz. Süleyman Uludağ), s. 352-356.

⁵ Said Nursî, *Lem’alar*, s. 128; [17. Lem’a, 13. Nota, 3. Mes’ele].

⁶ “Eğer ihlâs ile, niyet-i sâdika ile o havadaki kelimeler hayatlısalar, lezzetli birer meyve gibi ruhanîlerin kulaklarına girer. Eğer rıza-i İlahî ve ihlâs o havadaki kelimelere hayat vermezse, dinlenilmez. Sevap da yalnız ağızdaki kelimeye münhasır kalır.” Said Nursî, *Lem’alar*, s. 147;

hakikatin özünü bir bütün olarak idrak etmeye hazır haldedir. Muhammed İkbâl'e göre, "benliği nisbî kemâle erişmiş insan, yaratıcı ilâhî gücün kalbinde hakikî bir yer tutar ve böylece, çevresindeki eşyaların hakikat derecesinden çok daha yüksek bir dereceye sahip olur."¹

Said Nursî, "Yirminci Lem'a"da, ehl-i dünya ve ehl-i dalâletin ittifaklarına karşı ehl-i hakkın, ehl-i hidayetinin neden ihtilâf içerisinde olduklarını, "ihlâs" faktörü çerçevesinde yedi sebeple açıklamaktadır. Söz konusu risâlede yer aldığı şekliyle, bu sebepleri maddelere başlıklar koyarak şöyle sıralayabiliriz:

Para ve şöhrete dayanan rekabet; meşrebine olan derin hissiyatından dolayı kendisini haklı görmesi; sevap hırısından doğan kıskançlık ve kanaâtsizlik; Allah için sevmemek ve desteklememek; kuvvetine güvenerek yardım istememek; kusur aramak; rekabetten doğan gıpta, haset ve kıskançlık.² Yedi maddenin her birinin ortak paydasının "kıskançlık"³ olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Başkasını kendi yerine tercih edememek, menfaâtperestlikten ve enâniyetten kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlıktır. İhlâsı engelleyen temel faktör olan kıskançlığın sebebini Bediüzzaman şöyle açıklar:

"Kıskançlık ve hasedin sebebi; bir tek şeye çok eller uzanmasından ve bir tek makama çok gözler dikilmesinden ve bir tek ekmeği çok mideler istemesinden, müzaheme, münakaşa, müsabaka sebebiyle gıptaya, sonra kıskançlığa düşerler. Dünyada bir şey-i vâhide çoklar talip olduğundan ve dünya dar ve muvakkat olması sebebiyle insanın hadsiz arzularını tatmin edemediği için, rekabete düşüyorlar."⁴

Kıskançlık, insanı düşmanlığa kadar götürür ve böylece ihlâs ve adâlet kaybolur.⁵

İhlâsı azaltan ve insanı riyâyaya sevk eden temel sebepleri⁶ dört kavramda

[Yirminci Lem'a, 3. sebep]

¹ İkbâl, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*, s. 58.

² Said Nursî, *Lem'alar*, s. 143-152; [Yirminci Lem'a].

³ "Kardeşlerim, enâniyetin işimizde en tehlikeli ciheti, kıskançlıktır. Eğer sırf Lillâh için olmazsa, kıskançlık müdahale eder, bozar." Said Nursî, *Mektûbat*, s. 399; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)]

⁴ Said Nursî, *Lem'alar*, s. 151; [Yirminci Lem'a, 7. sebep]; "Bu marazın çare-i yegânesi: Nefsini itham etmek ve nefesine değil, daima karşısındaki meslektaşına taraftar olmak. Fenn-i âdâb ve ilmi münâzaranın ulemâsı mâbeynindeki hakperestlik ve insaf düsturu olan şu: 'Eğer bir meselenin münâzarasında kendi sözünün haklı çıktığına taraftar olup ve kendi haklı çıktığına sevinse ve hasmının haksız ve yanlış olduğuna memnun olsa, insafsızdır.' Hem zarar eder. Çünkü haklı çıktığı vakit, o münâzarada bilmediği bir şeyi öğrenmiyor. Belki gurur ihtimaliyle zarar edebilir. Eğer hak, hasmının elinden çıksa, zararsız, bilmediği bir mes'eleyi öğrenip menfaattar olur, nefsin gururundan kurtulur. Demek insafı hakperest, hakkın hatırı için nefsin hatırını kırıyor. Hasmin elinde hakkı görse, yine rızâ ile kabul edip taraftar çıkar, memnun olur." Said Nursî, *Lem'alar*, s. 152; [Yirminci Lem'a, 7. sebep]

⁵ "Ef'âl ve a'mâl-i hayriyenin esasları olan 'ihlâs' ve 'adâlet,' husumet ve adâvetle kaybolur." Said Nursî, *Mektûbat*, s. 249; [22. Mektup, 1. Mebhas, 6. Vecih]

⁶ Said Nursî, *Lem'alar*, s. 157-160; [Yirmi Birinci Lem'a].

toplamak mümkündür: rekabet,¹ şöhret,² korku³ ve tama'.⁴ Bediüzzaman, "Mektûbat" isimli eserinin "Hücumât-ı Sitte" adı verilen 29. Mektub'un 6. Risâlesinde, ins ve şeytanların altı desisesinden⁵ bahsetmektedir. Bu altı faktör şöyle sıralanmaktadır:⁶

Hubb-u câh⁷ (şöhret hırsı, makam sevgisi); hiss-i havf⁸ (korku damarı); tama' (hırsıla ve rızık endişesiyle çok istemek, açgözlülük); asabiyet-i milliye; enâniyet;⁹ tenbellik.

¹ "Teveccüh-ü nâs istenilmez, belki verilir. Verilse de onunla hoşlanılmaz. Hoşlansa ihlâsı kaybeder, riyaya girer. ...Amel-i salihin hayatı olan ihlâsın zararına teveccüh-ü nâs ve şân-ü şeref, kabir kapısına kadar muvakkat olan bir lezzet-i cüz'iyeye mukabil, kabrin öbür tarafında azab-ı kabir gibi nâhoş bir şekil aldığından, teveccüh-ü nâsı arzu etmek değil, belki ondan ürkmek ve kaçmak lâzımdır." Said Nursî, **Lem'alar**, s. 144; [Yirminci Lem'a, 1. sebepteki haşiye]; Ayrıca bk. Said Nursî, **Mektûbat**, s. 386-388; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)].

² İns ve cin şeytanlarının desisesi olarak "şöhret" kavramı için bk. Said Nursî, **Mektûbat**, s. 386-388; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)].

³ İnsandaki korku hissi ve bu hissini zâlimler tarafından sık sık kullanılması hususundaki açıklamalar için bk. Said Nursî, **Mektûbat**, s. 388-391; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)].

⁴ Şeytanın desisesi olarak rızık endişesi hakkındaki açıklamalar için bk. Said Nursî, **Mektûbat**, s. 391-393; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)].

⁵ Said Nursî, **Mektûbat**, s. 386-400; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)].

⁶ Nefsin, şeytanın ve şeytana tâbî insanların, diğer insanları etkilemek için kullandıkları altı olumsuz faktörün nasıl izâle edileceğini, Hulûsî Efendinin Bediüzzaman'a gönderdiği bir mektubunda, "Hücumât-ı Sitte" bölümünü özetleyerek açıklamaktadır. Bu açıklamada dikkatimizi çeken husus, altı faktöre karşı, imanın birer şartı ile cevap verilmiş olmasıdır. 1) "Hubb-u câh yerine, *Allah'a iman*ın bir mânâsı olan rızâ-i ilâhi... 2) Havf ve vehim yerine, *kadere iman*... 3) Hırs ve tama' yerine, 'İnnallâhe hüve'r-Rezzâku zü'l-kuvveti'l-me'tin' âyet-i celîlesi delâletiyle, Kur'ân'a, *kitab-ı ilâhiyeye iman*. 4) Menfi milliyetçilik hissi yerine bütün cin ve inse mürsel, Nebî-yi Efham (S.A.V.) Efendimiz Hazretlerinin mesleğini; 'İnneme'l-mü'minüne ihvetün' ve 'va'tesimü bihabli'llahi cemî'ân velâ teferrekû' gibi âyât-ı mübarekeyi derhatır ettirmek suretiyle *peygamberlere iman*... 5) Enâniyet yerine, acze... noksanımızı itiraf ve Kur'ân'ın tereşşuhatının neşr ve muhafazası bâbında hissemize düşen hizmeti yapmak ve hizmetle mükellef olduğumuzu bilerek neticeyi hesaplamamak. Yani bir nevi beşeriyetten çıkmak, kütüb ve suhuf-ı enbiyâyı inzâle vasıta olan melâikeye benzemek suretiyle *meleklerle iman*... 6) Tembellik ve tenperverlik yerine kudsi ve saati bir gün ibadet yerine geçecek kıymette olduğuna şüphe edilmemek lâzım gelen Kur'ân hizmetine vazifedarlık... Vakit bırakmayacak hallere karşı, bu hizmetin ulviyetini dahi düşünerek elden çıkmazdan evvel dört gözünü dört açmayı, yani ölmezden evvel hayatın kadrini bilmek gibi, kat'i bir lisanla *âhirete iman*ı delâleten, remzen, işâreten, sarahaten ders veriyorsunuz ve ikaz lütfunda bulunuyorsunuz." Bediüzzaman Said Nursî, **Barla Lâhikası**, İstanbul 1990, s. 83-84; [Hulûsî Efendinin Mektubu].

⁷ "Cenab-ı Hakkın rızası ihlâs ile kazanılır, kesret-i etbâ ile ve fazla muvaffakiyet ile değildir. Çünkü onlar, vazife-i ilâhiyeye ait olduğu için istenilmez, belki bazen verilir. Evet, bazen bir kelime sebep-i necat ve medar-ı rıza olur. Kemiyetin ehemmiyeti o kadar medar-ı nazar olmamalı." Said Nursî, **Lem'alar**, s. 147; [Yirminci Lem'a, 3.sebep]

⁸ Bediüzzaman kendi ifadesiyle, "ehl-i ilhadın dalkavukları" tarafından bir çok ihtimale dayanan evhamın bir sonucu olarak meydana gelen korkudan etkilenenler için askerlikten bir misal vermektedir: "En ziyade yaralananlar, siperini bırakıp kaçanlardır. En az yara alanlar, siperinde sebat edenlerdir!" Said Nursî, **Mektûbat**, s. 391; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)].

⁹ Ayrıca bk. Said Nursî, **Mektûbat**, s. 397-399; [29. Mektup, 6. Kısım (Hücumât-ı Sitte)]; "...Enaniyetten tecerrüt edemedikleri için, ifrat ve tefrit yüzünden, ulvî bir menba-ı kuvvet olan ittîfakı kaybedip, ihlâs da kırılır. Ve vazife-i uhreviye de zedelenir. Kolayca rıza-i ilâhî de elde edilemez. Bu mühim marazın merhemi ve ilacı, 'el-hubbu fi'l-İlah' sırrıyla, tarik-i hakta gidenlere refakatle iftihar etmek ve arkalarından gitmek; ve imamlık şerefini onlara bırakmak; ve o hak

Muhammed İkbâl, bu risâlede sıralanan altı maddede belirtilen kavramları, hem ahlâkî hem de psikolojik açıdan ele almaktadır. Bir başka ifadeyle bu kavramlar, hem ihlâsî ortadan kaldıran hem de buna bağlı olarak insanda kendini bilmeyi ve Yaratıcı'nın halifesi olma düşüncesini engelleyen faktörlerdir. İkbâl'in şiirlerinde her bir madde hakkında mısralar bulmak mümkündür. Tebliğin sınırlarını zorlamamak için birkaç maddeden özetle bahsedeceğim.

Evren içindeki konumunu iyi bilen insanın korkak olması mümkün değildir. İnsanın evren içindeki konumu, var oluşuyla ilgili olan "ontolojik bilinç"e karşılık, insanın diğer yaratılmışlar içindeki statüsüdür. "Kozmolojik bilinç" olarak adlandırabileceğimiz bu idrak tarzı, tabiat ve evrene yöneliktir. Yani ontolojik bilinç, iç gözlem sonucu gelişecek içe bakışı yansıtırken kozmolojik bilinç, dış gözlem sonucu gelişecek dışa bakışı yansıtır.¹ İnsanda ontolojik ve kozmolojik bilinç seviyesinin gelişiminde ve hakikate ulaşılmasında, iç ve dış gözlemlerin "inşirah" ile desteklenmesi gereklidir.

İkbâl'e göre korku, insanın benliğini zayıflatan ve ihlâsî engelleyen negatif unsurların başında gelmektedir. Varlığındaki potansiyellerin farkında olmayıp kendisini yetersiz sanan insan, cesur olamaz.² Ancak, benliğinin farkında olan insan, cesaretle tek başına ayakta durabilir.³ Tehlikelerle dolu bir hayatta ilerleyen kişinin amacı Hakk'ın rızası olursa cesareti elde eder. Böylece o kişide sağlam bir tevekkül inancı da gelişir.⁴

ylunda kim olursa olsun kendinden daha iyi olduğunun ihtimaliyle enaniyetinden vazgeçip ihlâsî kazanmak; ve ihlâs ile bir dirhem amel, ihlâssız batmanlarla amellere râcih olduğunu bilmekle ve tâbiyeti dahi, sebep-i mes'uliyet ve hatarlı olan metbuiyete tercih etmekle o marazdan kurtulur ve ihlâsî kazanır, vazife-i uhreviyesini hakkıyla yapabilir." Said Nursî, *Lem'alar*, s. 148; [Yirminci Lem'a, 4. sebep].

¹ "Güneşe, aya fırlat cesaretle kemendi. / Boyunlarına dola! / Felekten yıldızı al, yakana tak, süs olsun." İkbâl, (*Zebûr-i Acem*), *İkbâl'den Şiirler* (Şarktan Haber ve Zebûr-i Acem), s. 215; Ayrıca bk. İkbâl, *Câvidnâme* (trc. Annemarie Schimmel), Ankara 1989, s. 151; İkbâl, (*Armağan-ı Hicâz*), *Hicaz Armağanı, Doğu'dan Esintiler*, (trc. N. Ahmed Asrar), İstanbul 1981, s. 221.

² "Taş, kendini şişe sandı mı şişe olur ve kırılmayı adet edinir. / Yolcu, kendini aciz sandı mı canının parasını eşkiyaya vermiş demektir. / Nicedir kendini su ve çamur sayacaksın? Çamurundan Tur'da Hazret-i Musa'ya gözükene alevi yarat." İkbâl, (*Esrâr-ı Hûdî*), *Benliğin Sırları, Esrar ve Rumuz*, s. 53; İkbâl, insanı hareketten alıkoyan belirleyici psikolojik unsurun korku olduğunu söyler. Çünkü korku, genellikle insanı kaçmaya veya boyun eğmeye yöneltmektedir. Pierre Mannoni, *Korku* (trc. Işın Gürbüz), İstanbul ts., s. 10; Delpierre'ye göre korkunun şiddeti altında kalan bir insanda fikirler ve eylemler, derinlemesine bir değişime uğrar. Bilinç altına atmanın yetersizliği, psişik sürecin aşırı değişkenliğine, otomatizmin baskın gelmesine, refleks biçimindeki operasyonların zincirlerinden boşanmasına yol açar. Dolayısıyla harekete geçme yeteneği bozulur. Bilinç altına atamama, bazı kişileri de durgun, pasif, tepkileri yavaş, inisiyatiften ve çabadan yoksun hale getirir. La Pieuvre, *Essai Sur la Logique de l'imaginaire*, ed. de la Table Ronde, Paris 1973, s. 67'den naklen Mannoni, *Korku*, s. 12.

³ "Başı dumanlı dağlar gibi kudretli ve bağısız yaşa. / Sakın çör-çöp gibi yaşama; rüzgâr şiddetli, alev pervasızdır." Muhammed İkbâl, (*Peyâm-ı Meşrik*), *Şarktan Haber* (trc. Ali Nihad Tarlan), Ankara 1956, s. 62; "Eğer bizatihi kuvvetli isen belalar, felaketler doğurabilen selden ne korkun olur? / İnci gibi denizin gönlünde oturmak kabildir." (*Peyâm-ı Meşrik*), *Şarktan Haber*, s. 103; Ayrıca bk. İkbâl, (*Bâl-i Cibrîl*), *Cebraîl'in Kanadı* (trc. Yusuf Salih Karaca), İstanbul 1983, s. 79; İkbâl (*Darb-i Kelîm*), "Hz. Musa'nın Darbesi," *Doğu'dan Esintiler*, s. 178, 185.

⁴ İkbâl, (*Zebûr-i Acem*), *İkbâl'den Şiirler* (Şarktan Haber ve Zebûr-i Acem), s. 256; İkbâl, (*Bâl-i Cibrîl*), *Cebraîl'in Kanadı*, s. 56; İkbâl, (*Pesçî Bâyed Kerd Ey Ekvâmî Şark*), Yolcu & Ey Şark Kavimleri & Kölelik Kitabı, s. 65.

Bediüzzaman'a göre ihlâsı azaltan ve riyâyâ sevk eden sebeplerden biri olan "asabiyet-i milliye" kavramı, İkbâl'de 'nesepperestlik' kavramı şeklinde karşılık bulur. İkbâl'e göre, insanın menşeyinin birliği kavramı, ideal benzerini Allah'ın birliği (=tevhid) ilkesinde bulur.¹ İkbâl, bu konuyu İhlâs Sûresinin bir âyetine bağlı olarak mısralarında açıklamaya çalışmaktadır.²

İkbâl'e göre hedef, insanın sadece yaşadığı kendi coğrafyası değil, tüm dünya olmalıdır. İnsan böylece mekân kavramını aşabilir. O kişi artık sınırlar ötesini düşünebilecek ve ufukları gözleyebilecektir.³ Bir aşk yolcusu olarak Muhammed İkbâl, seslendiği Müslümanları aynı ideal üzere görmek ister. Bu ideal, birtakım dar kalıpları aşma ve aşk yolunda "bir" olma ideâlidir.⁴

Bediüzzaman'ın tama' yani hırsla ve rızık endişesiyle çok istemek, açgözlülük, kavramına karşılık İkbâl, "dilencilik" kavramını sıklıkla kullanır.

İkbâl'e göre dünyalık menfaatlere yönelik olarak isteklerde bulunmak, benliği zayıflatıcı bir fonksiyona sahiptir. Çünkü insan istemekle bir başkasına karşı minnet etmiş olmaktadır. Bu minnet karşılığında kendi özgüvenini koruması ve özgür olması beklenemez. İkbâl'in "*Esrâr*" isimli kitabında şu başlıkta bir bölüm vardır:

"Benlik, başkasından bir şey istemekle, diğerine muhtaç olmakla zayıflar."⁵

İstemek zamanla alışkanlık haline gelebilmektedir. Kişi kimden neyi istiyor ise bu süre içerisinde kişiliği de bu isteğe bağlı olarak değişime uğrayabilmektedir.⁶

İkbâl'de istemek, sadece benliğin zayıflamasında etkin bir faktör değil aynı zamanda insan-ı kâmil olma yolunda da engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkar. Çünkü bu noktada insan kendisine verilen ile yetinmemektedir.⁷ İkbâl,

¹ "Biz ki vatan ile mukayyet değiliz. Bakış gibi iki gözün nuruyuz; fakat biriz. / Hicazlı, Çinli, İranlıyız. Fakat aynı neşeli sabahın çiğ danesiyiz. / Mekke sakisinin (Hz. Peygamber) gözünden sarhoşuz..." İkbâl, (*Esrâr-ı Hüdî*), *Benliğin Sırları, Esrar ve Rumuz*, s. 30; Ayrıca bk. İkbâl, (*Rumûz-u Bihûdî*), "*Benlikten Geçmenin Remizleri*," *Esrar ve Rumuz*, s. 137; İkbâl, *Câvidnâme*, s. 316.

² İkbâl, (*Rumûz-u Bihûdî*), "*Benlikten Geçmenin Remizleri*," *Esrar ve Rumuz*, s. 133-135.

³ İkbâl, (*Bâl-i Cibrîl*), Cebrail'in Kanadı, s. 66.

⁴ "Aşk yolunda filanın oğlu falan bir şey ifade etmez. Musâ'nın mucizesi olan (yed-i beyzâ) yı bir zenciye de verirler." İkbâl, (*Peyâm-ı Meşrik*), *Şarktan Haber*, s. 111; "O Bilal ki ciğerinden çıkan sihirli ezan / Zengin, fakir, herkesi bir araya getirdi / Siyahı ile beyazı birleştiren / Fakiri ile zengini bir çizgiye getiren" İkbâl, (*Bâng-i Derâ*), *Kervanın Çağrısı, Doğu'dan Esintiler*, (trc. N. Ahmed Asrar), İstanbul 1981, s. 83.

⁵ İkbâl, (*Esrâr-ı Hüdî*), *Benliğin Sırları, Esrar ve Rumuz*, s. 32; İkbâl bu başlık altında mısralarda fikrini şu şekilde işlemiştir:

"Ey arslanlardan haraç alan, ihtiyaçtan dolayı tilki mizaçlı olmuşsun. / Ömer gibi deveden kendin in. Sakın başkasına minnettar olma sakın. / Ne zamana kadar rütbe ve mansıp dileneceksin; çocuklar gibi sopadan ata bineceksin?" a.e., s. 32-33.

⁶ "Meyhanelerden şarap dilene dilene sarhoş oluyor, köşkerin penceresine baka baka oradan biraz zevk alıyor." İkbâl, (*Esrâr-ı Hüdî*), *Benliğin Sırları, Esrar ve Rumuz*, s. 41-42; Ayrıca bk. İkbâl, (*Peyâm-ı Meşrik*), *Şarktan Haber*, s. 116; İkbâl, (*Pesçi Bâyed Kerd Ey Ekvâmî Şark*), *Yolcu & Ey Şark Kavimleri & Kölelik Kitabı*, s. 94.

⁷ "...Kimseye muhtaç olmayan insanın çok nazları vardır. Onun nazı çok, pek çoktur. / Muhtaç olmamak, Hakkın rengine boyanmaktır; gömleğindeki gayr rengini yıkayıp mahvetmektir. / ...Kendi

günümüz insanında çok sık görülen isteme davranışının bir sebebinin de “geçim telaşı” olduğunu söylemektedir. Bu durumda olan insana “fakr”ı tavsiye etmektedir. Çünkü ona göre gönül, ancak böyle diri tutulabilir.¹

İkbâl'in Şair Enverî'den yaptığı alıntı ile sunduğu “*Dilenci*” başlıklı bir şiiri vardır. Bu şiirinde dilenmenin kapsamını çok geniş tutar: “İster sadaka, ister vergi, / İsteyenler hep dilencidir dilenci! / İster inansın, ister inanmasın; / Diktatör ve şeflerin hepsi, / Dilencidir dilenci!”²

Nursi ile İkbâl'in ihlâs kavramında keşittikleri, hemfikir oldukları birçok ortak noktanın yanında, sıralama açısından ayrıldıkları bir nokta da vardır:

Said Nursi, tasavvuf ehlinin “fenâ fi’ş-şeyh,” “fenâ fi’r-resûl” istilahları yerine, ihlâs açısından kardeşlerin birbirinde fânî olması anlamında “fenâ fi’l-ihvan” istilahını tercih etmektedir. Ancak İkbâl’e baktığımızda bu kavramların bir sıralamayı ifade ettiğini görürüz. İkbâl’e göre, insanda “fenâ fi’ş-şeyh” ve/veya “fenâ fi’r-resûl” gerçekleşmeli ki, bu ortak paydalarda birleşen insanlık, kardeşliğe doğru adım atabilsin. İkbâl, önce kişinin kendi zâtının, yani yaratılmışlığının şuuruna varmasını (“*Esrâr-ı Hûdî*”), daha sonra bu varlığını, içinde yaşadığı topluma adamasını (“*Rumûz-u BiHûdî*”) öngörür. Ancak bu ikinci kademe, Nursi’nin “fenâ fi’l-ihvan” kavramıyla eşitlenebilir.

SONUÇ:

Günümüzün çağdaş dünyasında, Müslüman’ın bir anlam “harita”sına ihtiyacı vardır. “Bu ‘harita’, hem ‘geçmiş’le çizgisini açıklayan, hem de ‘şimdi’sini düzenleyen bir rehber mahiyetini taşımak mecburiyetindedir.”³

Her iki düşünürümüzde, hem “geçmiş”in hem de “şimdi”nin fikrî açımları vardır. Ancak yoğunluğuna baktığımızda Said Nursî’de “*geçmiş*”in, İkbâl’de ise “*şimdi*”nin ağırlığını hissederiz. Yani, Bediüzzaman’ın temel İslam ilimleri açısından birikimi İkbâl’e nazaran daha fazladır. İkbâl’de ise felsefî ve tasavvufî yön ön plandadır. Bu farklılığa rağmen her ikisi de, “geçmiş”in gücüyle geleceği keşfetmeye ve belirlemeye çalışmaktadırlar. Geçmişin muhkem dayanaklarına sağlam bir şekilde basarak, çürük noktalarına ise itibar etmeyerek yarına seslenmektedirler.

Hem Nursi hem de İkbâl, İslâm’ın zengin dinî ve kültürel dağarcığının önemi

elinle kendi tarlanı harap etme; onun bulutundan yağmur dilenme.” İkbâl, (*Rumûz-u BiHûdî*), “*Benlikten Geçmenin Remizleri*,” *Esrar ve Rumuz*, s. 130-132; Ayrıca bk. İkbâl, (*Peyâm-ı Meşrik*), *Şarktan Haber*, s. 67; İkbâl, (*Bâl-i Cibrîl*), *Cebrail’in Kanadı*, s. 54, 72, 100, 133; İkbâl, (*Pesçî Bâyed Kerd Ey Ekvâmî Şark*), *Yolcu & Ey Şark Kavimleri & Kölelik Kitabı*, s. 86.

¹ “Bugünkü çağ senin ölüm meleğindir, çünkü / Sana geçim derdi vererek canını almıştır.” İkbâl, (*Darb-i Kelim*), “*Hz. Musa’nın Darbesi*,” *Doğu’dan Esintiler*, s. 178; “Zamanın acı koşullarından şikayetçi olanın / Dervişliğinde bir parçacık dilencilik kalmış demektir.” İkbâl, (*Armağan-ı Hicâz*), *Hicaz Armağanı*, *Doğu’dan Esintiler*, s. 212; Ayrıca bk. İkbâl, *Câvidnâme*, s. 224; İkbâl, (*Pesçî Bâyed Kerd Ey Ekvâmî Şark*), *Yolcu & Ey Şark Kavimleri & Kölelik Kitabı*, s. 112.

² İkbâl, (*Bâl-i Cibrîl*), *Cebrail’in Kanadı*, s. 118.

³ Mardin, “Kollektif Hafıza ve Şuur,” s. 16.

üzerinde durmuşlardır. Önerdikleri çözümlerin temeli, Müslüman ve mü'min insanın ruhî ve ahlâkî yapısıdır. Yani temel çözüm, “iç”ten kaynaklanmalıdır. Toplumdan ziyade, öncelikle insanın mükemmelleşmesi arzulanmalıdır. İnsanlığın ihyası, fitrî bir dönüşümle gerçekleşirse daha kalıcı olacaktır.

İhlâs faktörü açısından incelemeye ve karşılaştırmaya çalıştığımız Said Nursî, “*anlam*” üzerinde dururken İkbâl, “*anlamlandırma*” üzerinde yoğunlaşmaktadır. Nursi, Müslümanların kendi dinini anlamalarını sağlayacak konular üzerinde durmaktadır.¹ Kur’ân’da asırlardır mevcut olan, ancak tozlanmaya yüz tutmuş anahtar kavramlarla (niyet, nazar, mânâ-yı harf vb.) yeni açılımlar yapmıştır. Ali Ulvi Kurucu’nun ifadesiyle “İmam-ı Gazzâlî’nin bundan 900 sene evvel ahlâk ve fazilet sahasında yapmış olduğu fütûhatı, bu asırda Bediüzzaman, iman ve ihlâs vâdisinde başarmıştır.”²

Anlamak, psikolojik açıdan bir ihtiyaçtır. “Bu motif, merak, keşif, başkalarının dünyasını sembolik olarak kontrol etme ihtiyacı, mânâlı olanın araştırılması, kararlı organizasyon ve zihnî yapılaraya duyulan eğilim gibi, çeşitli şekillerde tasvir edilmiştir.”³ *Anlamlandırmak* ise bir değer tespitidir. “Değerlendirme, türlü safhalarına göre ya bir değer tespitidir ya değer vermedir ya da değer oluşturmazdır. Değer tespiti, daha önce başkalarının meydana getirmiş oldukları değerleri anlamaktır.”⁴

“Said Nursî, ahlâkî terimleri ele almış ve tetkik etmiştir. Doğruluk, emel, sabır, cesaret ve fedakârlık gibi hasletleri, ahlâkın yücelmesini ve çiçek açmasını temin edecek bir şekilde kullanmıştır. O, insanı Allah’ın rızasına götürececek çok kısa yollar göstermiştir: Şükür, tevazu, tevekkül, muhabbet ve ihlâs yolları gibi..”⁵

Bediüzzaman, 26. Söz’ün Zeyl’inde, Cenâb-ı Hakk’a vâsıl olacak pek çok tarîkin olduğunu, kendisinin bu tarîkler içerisinde “acz,” “fakr,” “şefkat” ve “tefekür” tarîklerinden istifade ettiğini söylemektedir.⁶

İncelemeye ve karşılaştırmaya çalıştığımız her iki düşünürümüz, ihlâs konusunda, yaşantı biçimlerinde “fakr”ı tercih ederek bizlere örnek olmuşlardır. Onlara göre dünya, sonsuzluk için bir köprüdür. Dünyada mal biriktirmek değil, kemâle ermek için çalışmak gereklidir. Bıraktıkları miraslarına baktığımızda bu yönde ne kadar hassas oldukları anlaşılacaktır. Nursi vefat ettiğinde, tereke hâkiminin tespitine göre, geriye sarık, cübbe ve 20 lira bırakmıştı.⁷ Ancak onun asıl

¹ Ayrıca bk. Şerif Mardin, “*Bediüzzaman’ın cihad anlayışı, silahlı mücadele değildir.*”, “Bediüzzaman Said Nursî ve İslâm Düşüncesindeki Yeri,” Milletlerarası Panel Tebliğleri, İstanbul 1991, s. 25.

² Ali Ulvi Kurucu, “*Önsöz*,” Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayatı*, s. 13.

³ Ünal, Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma, s. 6.

⁴ Ülken, Değerler, Kültür ve Sanat, s. 14.

⁵ Muhammed Rüşdi Ubeyd, “*Risale-i Nur’da Eğitim Metodları*,” “İslâm Düşüncesinin 20. Asırda Yeniden Yapılanması ve Bediüzzaman Said Nursî,” Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri, İstanbul 1992, s. 290.

⁶ Said Nursî, *Sözler*, s. 445; [26.Söz, Zeyl].

⁷ Burhan Bozgeyik, *Meşhurların Son Anları*, İstanbul 2002, s. 222.

mirası, altı bin sayfalık Risale-i Nûr Külliyyatı ile tereke zaptına sığmayacak cesametteki ulvî davasıdır. İkbâl'in son yıllarını yaşadığı ve vefat ettiği odası, Lahor'da halen muhafaza edilmektedir. Odanın bütün eşyası, bir somya, ufak ve camlı bir kitap dolabı, ufak yuvarlak bir masa, tahta bir koltuk ve bir nargile.

Bir medeniyet, inanç ve ahlâk nizamı olarak bütünlük gösterir. “Bugün İslâm medeniyetini ihya davası, Müslümanların, İslâm medeniyetinin inanç ve ahlâk nizamının bilincine varması ve kendilerini düzeltmesi davasıdır. İslâm medeniyeti, bir inanç ve ahlâk nizamı olarak diri ve tazedir. Gerekli olan şey, İslâm medeniyetinin esas olan inanç ve ahlâk nizamına göre, Müslümanların, kendi ruhlarında ve hayatlarında yapacakları restorasyondur.”¹

İhlâsın inançlı ve ahlâklı insanlarda belirleyici ve kalıcı olması için, müminlerin Allah rızası ve aşkı ile donanmış olmaları, O'na kurban olmayı göze alabilmeleri gereklidir: “Mutlak değerın ayırdedici vasfı, kendini feda etmektir. İradî bir şekilde nefsi kurban etmektir ki bu, değerın en yüce derecesidir. Kurban, değerlerden birinin tam hakim olması için bütün öteki değerlerin feda edilmesini gerektirir. Bu derece psikolojik halle ifade edilince buna mutlak sevgi, aşk deriz. Aşkta da bir seçme ve bir feda ediş vardır. Her aşk filinde sevilen varlık, bütün başkalarından üstün görülmüş ve başka değerler onun için terk edilmiştir. Allah sevgisi, Allah için bütün başka değerleri feda etmek demektir.”²

“İslâm insanı, derin ve köklü metafiziğiyle bir şahsiyet olduğu kadar, tarih bilinci ve toplum dokusuna yüreğiyle bağlılığıyla en sosyal bir insan prototipidir. İslâm insanının anonimliği, bilinçsizlik anonimliği değil, bilinçlerin aynı yöne dönmesi ve aynı yönde derlenip toplanmasından doğan bir anonimlik. Öte yandan da bir erdem anonimliği söz konusudur İslâm'ın insan ideasında. Kendini toplumda hakikat ideasına adama anonimliği. Böylesine bir anonimlik içinde erime. Fizik ötesi inançları, tabiatın sembolizasyonundan veya soyutlanmasından değil, insanı ve tabiatı aşkın mutlakı kabulleniş ve çağırıştan doğmaktadır.”³

“İnsanların hayatının harcını meydana getiren ‘her gün’ün örüntüsü ve her günü meydana getiren yüzlerce mekân, davranış, âdâp, estetik, ahlâk zerrecikleridir.”⁴ Ahlâkî duyarlılığın büyük ölçüde aşındığı, değer yargılarının karmaşıklaştığı bir zamanda, “ahlâkın özü” diyebileceğimiz ihlâsa daha çok ihtiyacımız vardır.

Sözlerimi, Bediüzzaman Said Nursî'nin, ihlâs hakkındaki düşüncelerinden oluşan “Yirmi Birinci Lem'a”nın sonundaki duası ile bitirmek istiyorum:

“Allah'ım, İhlâs Sûresinin hakkı için bizi, kendi iradesiyle ihlâslı olan ve Senin ihlâslı kıldığın kullarından eyle.”⁵

¹ Yılmaz Özakpınar, “*Kur'ân Medeniyeti*,” “*Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım: Risale-i Nur Örneği*,” Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu-IV, İstanbul 1998, s. 421.

² Ülken, Değerler, Kültür ve Sanat, s. 21.

³ Sezai Karakoç, *Diriliş Neslinin Âmentüsü*, İstanbul 1986, s. 33.

⁴ Mardin, “Kollektif Hafıza ve Şuur,” s. 15.

⁵ Said Nursî, *Lem'alar*, s. 160; [Yirmi Birinci Lem'a]; krş. *İhlâs ve Uhuvvet Risâleleri*, İstanbul 1999, s. 46.